



# עצמאות

**כתב עת למדעי הרוח והחברה**

כרך ד | תשפ"ב יוני 2022

הפקולטה למדעי הרוח והחברה | הקריה האקדמית אונו

# קשת

כתב עת למדעי הרוח והחברה

## עורכי הגיליון:

מיכל אסא-ענבר ושרון שלום

## עורכי כתב העת:

רויטל שיוביץ-סלע, מיכל אסא-ענבר ודוד סורוצקין

## חברי המערכת:

עמנואל גרופר, הקריה האקדמית אונו  
טובה הרטמן, הקריה האקדמית אונו  
מארק ברטלר, אוניברסיטת דיוק  
אבי שגיא, אוניברסיטת בר אילן  
חן שכטר, מכון מופ"ת

## עריכת לשון:

ענת פלדמן

## כתובת המערכת:

הקריה האקדמית אונו, רח' צה"ל 104, קרית אונו  
טל': 03-5156354  
דואר אלקטרוני: [ejournal@ono.ac.il](mailto:ejournal@ono.ac.il)

## מדיניות המערכת:

כתב העת קשת הוא כתב עת שנתי שנועד לתת במה למחקר והגות על החברה הישראלית כחברה משלבת ורב-תרבותית, בהתאם לחזון של הקריה האקדמית אונו. מערכת כתב העת שואפת לשמש אכסניה למאמרים פרי עטם של אנשי הסגל ולחוקרים מחוצה לו בתחומי החינוך, מדעי הרוח, מדעי החברה, משפטים, מנהל עסקים ומקצועות הבריאות.

ISSN 2706-7475

## תוכן עניינים

|         |                                                                                  |                                                  |
|---------|----------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------|
| עמ' 3   |                                                                                  | <b>דבר העורכים</b><br>שרון שלום<br>מיכל אסא-ענבר |
| עמ' 7   | טבעו הראשוני של האדם: התפיסה המחשבית של ביתא ישראל                               | <b>מאמרים</b><br>שרון שלום                       |
| עמ' 27  | דיון בפולמוס 'ממחרת השבת' לאור מנהג מסורת 'בית ישראל' (יהודי תגראי ואתיופיה)     | ראובן טל יאסו                                    |
| עמ' 47  | גלות ומולדת: ישראל ואפריקה בספרות העברית ובתרבות המוזיקה של יוצאי אתיופיה בישראל | עדיה מנדלסון-מעוז                                |
| עמ' 65  | רקמה אתיופית במעבר: בין אתיופיה לישראל                                           | שלומית לזר                                       |
| עמ' 83  | אומנות עכשווית של יוצאי אתיופיה בישראל כראי למאורעות בחיי הקהילה                 | כרמל גופר                                        |
| עמ' 107 | על אומנות ואמונה: ניתוח ספרותי של שתי תפילות מהליטורגיה של ביתא ישראל            | שושנה בן-דוד                                     |
| עמ' 125 | משפחות יוצאות אתיופיה בישראל בהתמודדות בזירה הבין-דורית והבין-תרבותית            | נעמי שמואל                                       |
| עמ' 145 | "הביאו לי את יהודי אתיופיה" – לקלפי: מסע בעקבות "הקול האתיופיי" 1996–2021        | פקדה אבבה ועודד רון                              |
| עמ' 165 | הזהות היהודית של ביתא ישראל – הבדלי השיטות בין ההלכה הרבנית למחקר המדעי          | <b>מאמרי דעה</b><br>מיכאל קוריןאלדי              |
| עמ' 175 | יוצאי אתיופיה בישראל – ארבעים שנות מחאה                                          | שלי אינגדאו                                      |

## **דבר העורכים**

### **הרב ד"ר שרון שלום וד"ר מיכל אסא-ענבר**

המרחב האקדמי הוא מקום מפגש שוויוני עבור מגוון הקבוצות בחברה הישראלית. על בסיס תפיסה זו הוקמה בתוך הקריה האקדמית אונן, תחת קורת גג אחת עם החוג ליהדות, הקתדרה הבינלאומית לחקר יהדות אתיופיה, הראשונה מסוגה שהוקמה בעולם. הקתדרה פועלת ליצירת מסגרת הרואה בכל באי המפגש שווים בין שווים, ללא כל התייחסות היררכית או שיפוטית. אחת ממטרותיה של הקתדרה היא להוביל לשינוי חברתי בישראל, ובפרט להתוות דרך לשינוי היחסים שבין יהדות אתיופיה לחברה הישראלית ובין היהדות המקראית – המאפיינת את הקהילה האתיופית – ליהדות הרבנית.

הקהילה היהודית באתיופיה היא אחת הקהילות היהודיות העתיקות ביותר בעולם, בעלת היסטוריה של אלפי שנים ועבר תרבותי מפואר. המחקרים שעסקו ביהודי אתיופיה תרמו רבות להבנה על אודות תרבותם ומנהגי הדת של קהילת ביתא ישראל בתוך גבולות ישראל. למרות זאת, המפגש של הציבור הישראלי הרחב עם הקהילה ותרבותה מחמיץ לא פעם את העומק והמגוון של חברה זו, בין היתר משום שרבים מהמחקרים על אודותיה נכתבו על ידי חוקרים שאינם מבניה ושאלת הייצוג של הנחקרים נותרה פתוחה. נוסף על כך, התפיסה הנרטיבית של רבים מהמחקרים אימצה את הנחות היסוד של העלייה והקליטה והמעיטה לעסוק בעולם שנשאר מאחור, באתיופיה. דומה כי כיום, כארבעה עשורים לאחר שהחלה העלייה הגדולה של בני הקהילה לישראל, בשלה העת לחקור את הקהילה מנקודות מבט נוספות, ובעיקר מאלו של החוקרות והחוקרים המגיעים מתוך הקהילה עצמה. כמו כן יש מקום לבחון את האופי הטראנס-לאומי של ההגירה מאתיופיה לישראל ואת הקשרים התרבותיים, הרגשיים, ההיסטוריים והכלכליים עם מקום הולדתם ואף עם הקהילה שנותרה שם. את החלל הזה מבקש למלא הגיליון הנוכחי.

בספרו 'שיחות על אהבה ופחד' (2018) עמד שרון שלום, בעקבות אבי שגיא (2006), על ההבחנה בין "זיהוי" ל"זהות". פעולת הזיהוי הופכת את הזולת למושא עבור המזהים ומבטאת את האופן שבו בני אדם נתפסים בעיני אחרים. כך מתהווה פעולת הזיהוי כפעולה חיצונית, שבה הזולת מוגדר על פי תכונות מסוימות וקולו לא נשמע. זאת ועוד, הגדרת המזהה נעשית לא אחת בהתאם לצרכים ולמטרות של המזהה, כפי שקורה למשל כאשר המדינה, התרבות העברית או קבוצות אתניות שונות מגדירות את המזהה, האובייקט, בהתאם לאידאולוגיות ומבני הכוח שלהן. לפיכך, פעולת הזיהוי יכולה להתגלם ברצון להכיר ולקבל את האחר, טוען האנתרופולוג השוודי האנרז (Hannerz), אך למעשה מאפשרת למזהה גם להמשיך ולשלוט באחר. לעיתים כוחו של המזהה כה גדול עד כי ביכולתו לספר למזהה מיהו.

לעומת הזיהוי, רעיון הזהות הוא בראש ובראשונה סיפור החיים הממשי, המתאר את מכלול ההתנהגויות, הפרקטיקות, המיתוסים, הזיכרונות והתודעות של אלו המדווחים עליהם. בגיליון זה של כתב העת קשת ביקשנו לעבור מפעולת הזיהוי לפעולת הזהות ולערער על הזהות האחידה והסטריאוטיפית שמיוחסת לא פעם לקהילה האתיופית בישראל. לשם כך נדרשנו קודם כולל לחדול מהגדרה וקטלוג של "האחרים" במטרה לומר להם מי הם, ובמקום זאת – בחרנו להקשיב להם.

ההקשבה לאחר אינה פרקטיקה חדשה בשיח האקדמי והחברתי, והמעבר מפעולת הזיהוי לפעולת הזהות מתאפשר במידה רבה מתוך שיח הזהויות, שזוכה להד ולגיטימיות גדלים והולכים. על רקע זה ניתן להסביר את המאבקים החדשים שהובילה הקהילה האתיופית ואשר מלמדים על התנגדות לזיהוי המכליל. לדוגמה, צמיחתה של קבוצה מתוך הקהילה האתיופית אשר יצאה נגד חוקרים וחוקרות ותיקים מן האקדמיה על שהפכו אותם לאובייקט מחקרי, או הקריאה לבחון מחדש את ההסללה האוטומטית של ילדים ממוצא אתיופי אל החינוך הדתי. הקולות הללו מערערים על פעולת הזיהוי ומבקשים לחתור תחת שיח הזהויות שהעצים את החפצון ואת הפולקלוריציה, ויחד איתם גם את הניכור וההכללה.

תהליכי הזיהוי יצרו מציאות טראגית, שהובילה, בין השאר, ליציאת הקהילה האתיופית לרחובות ולגלי מחאות מצד הקהילה. אולם השיח המתעצם של פוליטיקת הזהויות הוליד גם את מה שניתן לכנות "טרור של זיהוי", המגדיר קבוצות באופן אחיד ונוקשה. המחאות הללו, אשר בחלקן ינקו מפוליטיקת הזהויות ותהליכי הרדוקציה שעבר המושג, הולידו לעיתים שיח זהויות המודד סוג מסוים של נאמנות קבוצתית ומסמן את מי שחושב אחרת כ"בוגד". כך, הכוח לסמן ולזהות, שעבר לידיהם של "האחרים", יוצאי אתיופיה, שימש לא פעם דלק עבור המחאה וליצירה מחדש של גבולות הקהילה. משמעות הדבר היא כי שיח הזהויות והמשטור של הזיהוי אפשרו אומנם ליוצאי אתיופיה להיאבק במזהים ובמסמנים, אך בה בעת גם שימשו מנוע ליצירת הנדרות חדשות, לעיתים נוקשות לא פחות. נדרש כאן, אם כן, חשבון נפש מצד כל הצדדים.

בגיליון זה אנו מציעים התחלה של תיקון ופתרון. אנו מבקשים לטעון, בין היתר, שמגוון חברתי הוא לא רק שלל הקבוצות בחברה הישראלית, אלא גם השונות שבתוכן. למרות הנראות הדומה, החברה האתיופית מורכבת מזרמים רבים, דעות, עמדות פוליטיות ותפיסות דתיות. אם כך, ההקשבה ל"אחרים" מחייבת אותנו להכיל זהויות מגוונות, מפוצלות ולעיתים אף משושעות; זהויות שלא מורכבות רק מהקואורדינטות של העולם היהודי ומדינת ישראל, אלא גם מאתיופיה ואפריקה. בכך אנחנו רוצים לערער על הזיהוי החד־ממדי והפרטיקולרי של יוצאי אתיופיה ולהטעין אותו גם בממדים אוניברסליים.

מאמרו של הרב שרון שלום, אשר פותח את הגיליון הנוכחי, מבקש להבין את התפיסה של ביתא ישראל בנוגע לטבעו של האדם. לטענת הכותב, תפיסת האדם כטוב היא ביטוי פנומנולוגי לקודים התרבותיים האתיופיים של כניעות, קולקטיביות, אי־ודאות וכאטיות. מתוך תפיסה זו מובן אפוא מדוע האמונה האתיופית, בדומה לאמונה שרווחה בתקופה הקדם־מודרנית, אינה עסוקה במשמעות החיים, אלא במשמעות בחיים. במאמרו חושף הרב שלום את נקודות הדמיון בין היהודים לנוצרים באתיופיה ואת ההשפעות ההדדיות שבין שתי הקבוצות. חשיפת הדיאלוג של הקהילה היהודית עם סביבתה נוכחת גם במאמרו של הרב ראובן טל יאסו, החוקר את הלוח העברי הקדום של בית ישראל. הרב יאסו טוען שהיו מסורות שונות בקביעת הלוח העברי של ביתא ישראל כתוצאה מהשפעות שהיו לפרושים, לנוצרים ולאיסיים על הלוח העברי הרבני־בבלי. בה בעת ניכרת האיתנות של בית ישראל בשמירת הלוח העברי שלה, ללא השפעות חיצוניות בקביעת מועד השבת. יאסו מבקש לחשוף ידע זה לעולם, ובראש ובראשונה להנגיש אותו עבור בני הדור שנולדו בישראל, כדי לבסס את הזהות שלהם ולהעמיק את החוסן של בני ובנות הקהילה בתוך החברה הישראלית.

המיקום הדינמי של אתיופיה בקרב אנשי הקהילה מקבל ביטוי גם אצל חוקרת הספרות עדיה מנדלסון, המתבוננת במאמרה על ההיפוך בנרטיב הבא לידי ביטוי בספרות העברית של כותבים יוצאי אתיופיה: גן העדן האבוד עובר

מירושלים לאתיופיה והמושגים גלות ומולדת זוכים למשמעויות משתנות. בדומה לו, מאמרה של שלומית לזר מצביע על משמעויות חדשות שמוענקות לרקמה המסורתית האתיופית. לזר מכנה אותה "רקמה היברידית", המתעצבת בעת ובעונה אחת על ידי מפעל אלמז, שייצר מוצרי רקמה הנהוגים באתיופיה, ועל ידי השוק הגלובלי. השינויים הללו יצקו גם משמעויות חדשות בחלוקת התפקידים המגדרית במשפחה ובתוכם.

נקודת מבט נוספת על אומנות של יוצאי אתיופיה מופיעה במאמרה של כרמל גופר. גופר מתמקדת בקולקטיב 'ביתא' ובעיסוק של האומניות והאומנים בשאלות של זהות, ובעיקר במחאה נגד הממסד והחברה הקולטת. מבטה מאפשר לבחון את העבודות בתוך ההקשר החברתי-ישראלי ובתוך שדה האומנות המקומי. נקודת המבט האומנותית נמשכת גם במחקרה של שושנה בן-דור, העוסק בליטורגיה של ביתא ישראל. בן-דור מחזירה אותנו אל המקורות הקדומים של התפילות וחושפת את מעשה האומנות שיש בחיבור בין שני טקסטים שונים.

ההשתלבות של הקהילה האתיופית בישראל מורכבת ורבת פנים. מאמרה של נעמי שמואל עומד על כך ומציג את ההבדלים בין בני הדור הראשון והשני. שמואל ערכה מחקר איכותני על התמודדותן של משפחות של בני דור ראשון ושני החיים בין שתי תרבויות ובתוכן. ממצאיה מלמדים על הדואליות התרבותית בקרב בני הדורות הצעירים, שהופכת לנכס ומקור לכוח. בני הדור השני של יוצאי אתיופיה יצרו מציאות חדשה גם בכל הקשור בדפוסי ההצבעה לכנסת, כפי שעולה ממאמרם של אבבה פקדה ועודד רון. פקדה ורון מצביעים על השינוי שחל בסדר היום של יוצאי הקהילה. השאלות בקרב דור ההורים, שעסקו בעיקרן בדת ומדינה, התחלפו בשאלות על מוביליות חברתית ויחסי משטרה-חברה בקרב בני ובנות הדור השני. מאמרם צופה בהשתנות המעורבות הפוליטית נוכח אימוץ אפשרי של זהות אפרו-ישראלית.

גיליון זה נחתם בשני מאמרי דעה. הראשון, פרי עטו של המשפטן מיכאל קוריאנלדי, מבקש להסביר שהאמת ההלכתית-משפטית לא תמיד תואמת את האמת המדעית. מתוך כך קוריאנלדי מראה שהמענה לשאלה מיהו יהודי בעניינם של יהודי אתיופיה לאורך השנים העניקה עליונות לנקודת המבט המדעית (הסוציולוגית, האנתרופולוגית וההיסטורית) על פני נקודת המבט הרבנית. נקודת המוצא לבירור שאלת הזהות היהודית של ביתא ישראל, טוען קוריאנלדי, לא הייתה אמורה להיקבע על פי מאמרים או מחקרים, אלא על פי חזקת יהדות של קהילת יהדות אתיופיה. מאמר הדעה השני, מאמרה של האנתרופולוגית שלי אינגדאן, מסכם את אירועי הגזענות והמחאה שחוותה הקהילה האתיופית בשנים האחרונות ומצביע על השתנות המאבק כעדות לעלייה בחוסן האישי והקהילתי.

בני האדם משתייכים לקולקטיב, לסביבה תרבותית, חברתית והיסטורית. עם זאת, זהותם נבחנת לעולם בהיותם יחידים. אוסף הקולות ונקודות המבט השונות שגיליון זה מבקש להשמיע לא נועד אפוא לבטל את הצורך בקיומה של סולידריות חברתית. במקום זאת, בתוך ריבוי המורכבויות הללו, וכדי להמשיך ולהיאבק על כינון מחדש של זהות ממלכתית משותפת, אנו מחויבים להתקרב ככל שניתן לפרדוקס ולסתירה, ולמצוא את הדרך לחיות לצידם או בתוכם, יחד ובמשותף.

מאחלים לכם קריאה מעוררת מחשבה וסקרנות

מיכל אסא-ענבר ושרון שלום

עורכים במשותף